

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзівілли в історії Волині та України.

Матеріали XVIII Волин. наук.-практ. істор.-краєзн. конф.: Наук. зб. – Луцьк, 2006. – С.121-122

Ключові слова: євреї, Олика, Волинська губернія, єврейська енциклопедія, іудаїзм

Валентина Надольська

(м. Луцьк)

ІСТОРІЯ ОЛИКИ НА СТОРІНКАХ „ЕВРЕЙСКОЙ ЭНЦИКЛОПЕДИИ”

Серед наукових видань початку ХХ століття, які базуються на широкій джерельній базі, містять інформативні краєзнавчі розвідки і не втратили свого значення для сучасних дослідників, слід назвати 16-томну „Еврейскую энциклопедию. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем”. Її видання здійснювалося за загальною редакцією Л.Каценельсона в Санки-Петербурзі в Товаристві для наукових єврейських видавництв та у видавництві Брокгауза – Єфрона.

Найбільшими за обсягом оригінальними статтями, вміщеними в енциклопедію, стали: „Антисемітизм”, „Бібліотеки”, „Благодійність”, „Гетто”, „Міське самоуправління”, „Землеробство і землеволодіння”, „Кагал”, „Періодична преса”, „Сіонізм”, „Україна”, „Хасидизм” та інші. Чимало статей видання було присвячено історії населених пунктів, значну частину мешканців яких складали євреї. На сторінках енциклопедії знайшло висвітлення минуле єврейських громад не лише українських міст, які в Російській імперії набули статусу губернських і повітових центрів, але й містечок з давніми традиціями співіснування української і єврейської громад.

Автори видання не обійшли увагою й населені пункти Волинської губернії – адміністративно-територіальної одиниці імперії, яка впродовж всього часу свого існування входила до складу смуги єврейської осілости. Розташовуючись в статистичних оглядах поруч із Віленською і Ковенською губерніями, вже в середині ХІХ ст. Волинь за кількістю єврейського населення випереджала інші регіони смуги осілости.¹ Найбільша після українців етнічна група краю складала 13,21 % загальної чисельності мешканців, досягнувши до 1913 р. 548 176 чол.²

У вміщеному в енциклопедії переліку 111 міст і містечок Волинської губернії (за винятком губернського і повітових центрів), які були найбільш щільно заселені євреями, серед інших назв знаходимо й Олику. Згідно наведених даних кінця ХІХ ст. із загальної кількості мешканців 4 210 чол. євреї налічували в населеному пункті 2 606 осіб, або 62 %.³

На сторінках ХІІ тому видання знаходимо й спеціальну статтю, присвячену головним етапам історичного розвитку єврейської громади Олики: з середини ХVІІ до початку ХХ ст.⁴

За даними „Еврейской энциклопедии” перша писемна згадка про проживання євреїв у містечку Олика Луцького повіту Волинського воєводства датується 1655 р. Це була скарга, подана оликським школярем для запису в луцькі гродські книги в зв’язку із нападом 10 червня 1655 р. невідомих погромників на євреїв – учасників похоронної процесії. Як свідчив документ, євреї ховали свого першого померлого земляка. Саме це уточнення дало підставу авторам статті твердити, що євреї, які оселилися в Олиці, втекли на територію Речі Посполитої з українських земель після підписання в 1651 р. мирного договору в Білій Церкві, згідно якого значна частина України знову опинилася під владою Речі Посполитої. Як відомо, роки селянських повстань та воєн проти шляхетської Польщі середини XVII ст. стали часом розгрому єврейських громад, у тому числі й Волинського краю. Підписуючи Зборівську угоду 1649 р. Б.Хмельницький залишив євреям право жити в Україні та займатися торгівлею, але при цьому уточнив, що євреї не можуть бути ні власниками, ні орендарями, ні мешканцями у тих містах, де стояли козацькі полки. Саме вказані обмеження, а також живі спогади про діяльність численних повстанських загонів, й стали головною причиною переселення євреїв на землі Речі Посполитої.

Можна погодитися з припущенням, висловленим в статті, про те, що єврейське поселення в Олиці існувало й раніше. Адже найбільш масові потоки єврейських переселенців спрямовувались з Польщі на Волинь після підписання Люблінської (1569 р.) та Берестейської (1598 р.) уній, в результаті яких Брацлавщина, Волинь, Київщина і Підляшшя опинилися у складі Речі Посполитої. З кінця XVI – в першій половині XVII ст. євреї осідають переважно в містах і містечках Волині з милості їх власників чи старост, які прагнули мати з них свою користь.

За другу половину XVII ст. відомостей про євреїв Олики не збереглося. В 1702 р. канцлер Великого князівства Литовського князь Карл Станіслав Радзивіл, у власності якого перебувала Олика, спеціальним універсалом заборонив євреям містечка наймати служників християнського віросповідання. Такими заборонами, як в Речі Посполитій, так згодом і в Російській імперії, влада намагалася обмежити зростаючий вплив єврейських громад, які збільшувалися в містах і містечках як чисельно, так і економічно, складаючи конкуренцію місцевим мешканцям.

Значну увагу автори статті приділили громадській організації євреїв Олики. Спільність інтересів євреїв у конфесійному, культурному, соціальному, комерційному і правовому відношеннях та загальне прагнення різних груп населення виділятися в особливі корпорації, яке почало виявлятися з епохи середньовіччя, призвело до того, що у Речі Посполитій, як і в інших країнах із значним єврейськими поселеннями, запроваджувалися

громади із самостійним управлінням. Орган єврейського самоуправління – кагал – об'єднував певне число осіб, які обиралися терміном на один рік і поділялися на розряди (староста, почесний член, кагальні люди). Великі кагали підпорядковували собі оточуючі дрібні кагали і євреїв, які розсіяно жили в селах. Дрібні кагали називалися прикагалками або парафіями. Окрім внутрішньої громадської організації існувала й зовнішня. Кагали певної території збиралися на свої провінційні збори – „сеймики”. Виникнення і розвиток організації, яка об'єднувала місцеві кагали, так званих окружних ваадів або єврейських сеймиків зумовлювався зростанням єврейської кагальної автономії. Вони виникали з ініціативи самих правителів, які намагалися в першу чергу перекласти на ці органи розкладку єврейських податків.

Олицькому кагалу право збиратися, подібно до інших великих волинських кагалів, кожних три роки на сеймик, було надане королем Яном Собеським і підтверджене Августом II. Сеймик, на який делегувалися рабини та обрані з їх середовища судді, отримав право радитися і вирішувати всі загальні справи євреїв, підвідомчих кагалу в Олиці. На сеймиках обговорювались і приймалися рішення з питань соціально-економічного, культурного і релігійного життя євреїв. Тут розглядалися проблеми, які стосувалися сплати податків, королівських зборів, умов стягнення відсотків. Сеймики сліdkували за дотриманням законів і правил при проведенні кредитно-грошових операцій, строго караючи тих, хто порушував правила порядності і моралі, втрачав довіру людей. Сеймиками контролювалося виконання законів, які регулювали внутрішнє життя кагалів, їх взаємини з іншими кагалами, місцевими органами влади, цехами, торговими гільдіями, королівським двором, центральними установами країни.

Особливою турботою членів сеймику була традиційна єврейська освіта та виховання дітей. Рабини вааду сліdkували за станом молитовних будинків і синагог. На сеймиках великої уваги надавалося доброчинній діяльності. Ваад зобов'язував громади надавати допомогу бідним, бездомним, інвалідам, біженцям, сиротам.

Рішення, прийняті делегатами сеймиків, їх постанови були обов'язковими для кожного єврея. Їх невиконання тягнуло за собою строге покарання аж до відлучення євреїв від громади, тобто накладення на винуватця „херем”. Таке покарання оголошувалося у всіх молитовних будинках, на ярмарках. Єврей, на якого накладался „херем”, опинявся в умовах загального бойкотування. Надання польськими королями єврейській громаді Олики права збиратися на сеймики свідчило про її значне кількісне представництво та ту вагу, яку вона відігравала в житті євреїв Волині.

Делегати від єврейської громади Олики також брали участь у засіданнях вааду Волинсько-Київського округу, який отримав назву „Синагоги Волинського воєводства” або „Волинської Синагоги”. До нього входили представники кагалів Володимира-Волинського, Дубно, Кременця, Ковеля, Острога, Луцька та інших міст Волині.⁵ У привілеях, наданих польськими королями євреям Олики, вказувалося, що „на сеймиках „Волинської Синагоги” громадські делегати не повинні нічого робити і зокрема розподіляти податки без рабина і старших суддів олицьких”.⁶ Проте, як зазначають автори статті „Еврейской энциклопедии”, ці права були порушені генеральним єврейським писарем Речі Посполитої Фішелем Лейбовичем, що змусило синдика олицького кагалу Міхеля Мошковича в 1703 р. опротестовувати відміну привілеїв.

У Російській імперії, до складу якої в кінці XVIII ст. увійшла і Волинь, кагальна організація зазнала докорінних змін. Фактично кагал втратив роль представницької установи, яку він відігравав у Польщі.

Подас „Еврейская энциклопедия” й динаміку чисельності єврейської громади Олики впродовж середини XVIII – кінця XIX ст. В 1765 р. в кагалі Олики та його парафіях налічувалося 646 платників подушного податку. В наступні десятиліття кількість євреїв у містечку зростає. За ревізією 1847 р. Олицьке єврейське товариство (така форма організації була запроваджена в російській губернії замість кагалів) складалося з 2 381 осіб. За результатами перепису 1897 р. в Олиці – містечку Волинської губернії Дубенського повіту проживало 2 606 євреїв. З початку XIX ст. динаміка чисельності єврейського населення визначалася в першу чергу процесами природного відтворення. Значна концентрація євреїв в містах і містечках Правобережної України, їх кількісне зростання зумовлювалася також введенням російським самодержавством смуги єврейської осілості, до якої увійшла і Волинська губернія.

Подібно до євреїв смуги осілості головними заняттями олицької громади були ремесла і торгівля. Євреї-ремісники виготовляли знаряддя праці, інші предмети господарського вжитку, шили одяг, взуття, надавали населенню різноманітні послуги. Основними місцями реалізації ремісничих виробів були ярмарки.

Торговельне значення міст і містечок, поживавлення торгівлі зумовлювалося присутністю в них євреїв. Не лише зовнішня торгівля хлібом, лісом, худобою, перепродаж усіх місцевих продуктів і фабричних виробів, а й приватні операції здійснювалися на Волині при активній участі євреїв, які завжди були обов’язковим посередником чи прямо покупцем або продавцем.⁷

Вздовж усього кордону Полісся з єврейських містечок сформувалася ціла мережа посередницьких пунктів, що пояснювалося спрямованістю економічного розвитку різних районів губернії. Мешканці Полісся були постійними споживачами хліба південної частини Волині, пропонуючи натомість продукти лісу і виробы лісової промисловості. До таких містечок, що стали посередницькими пунктами у південній смузі (Чуднів, остропіль, Любар, Мирополь, Славута, Дубно, Млинів) належала і Олика. Тут євреї скуповували у селян хліб, смолу, дьоготь, поташ тощо, тут здійснювалося дієве посередництво між північчю та півднем губернії. До кінця XIX ст. в Олиці відбувалися великі кінські торги.

Внутрішня торгівля, яка зосереджувалася в містах і містечках краю, помітно активізувалася на початку XX століття. Ярмарки, хоч і одноденні, проводяться частіше. Так якщо в 1870 р. в Олиці відбувалося щорічно 4 ярмарки, то на початку XX ст. вони стали щомісячними.⁸

Більшість євреїв були бідними, а їхні торгівельні операції незначними. Не маючи власних капіталів, незаможні євреї брали гроші під проценти (20-36 % річних) у своїх одновірців і намагалися за допомогою їхнього швидкого обороту, використання власної праці, праці своєї родини заробити необхідні кошти для прожиття. Ці торговці купували сільськогосподарську продукцію в поміщиків, з якими багаті комерсанти не хотіли мати справи через ненадійність, у посесорів, які знали, як збути невелику партію товару, у знайомих селян, у дрібніших скупників-шинкарів, а потім перепродували її за вищими цінами. У цих операціях євреї виявляли виняткову енергію, винахідливість і наполегливість.

Рушійною силою функціонування єврейських громад було іудейське віросповідання, вірність іудаїзму. Тому кожна община намагалася забезпечити себе синагогою, молитовними будинками, які перетворювалися у центр її життєдіяльності. На кінець XIX ст. синагога та 5 молитовних будинків діяли й в Олиці, дбаючи про духовні потреби місцевої громади. Були серед євреїв Олики й прихильники хасидизму – масового релігійного руху, який утвердився на Волині починаючи з середини XVIII ст. Серед цадиків, проповідників хасидизму, популярністю в губернії користувався й Герша Лейб з м. Олики Дубенського повіту.⁹

Автори енциклопедії наводять ще одну писемну згадку про євреїв Олики, пов'язану з пожежею 1855 р., яка охопила містечко. „По Высочайшему повелению при бытности почетнейшим старшинам Олыкского еврейского общества” було надано кредити із державної казни.¹⁰

Таким чином, з середини XVII ст. історія Олики тісно переплелася з розвитком єврейської громади міста. Чисельно переважаюча вона внесла національні особливості в процеси соціально-економічного, політичного і культурного життя населеного пункту. Тому

її історія знайшла відображення на сторінка „Еврейской энциклопедии”, яка може бути використана у якості важливого джерела краєзнавчих досліджень.

¹ Волынские губернские ведомости. – 1866. – № 48.

² Обзор Волынской губернии за 1913 год. – Житомир, 1900. – С.25.

³ Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем / Под ред. Л. Каценельсона. – СПб., 1911. – Т. V. – С.737.

⁴ Там само. – Т.ХІІ. – Ст. 84.

⁵ История еврейского народа. Т.1. История евреев в России. – М., 1914. – С. 166.

⁶ Еврейская энциклопедия. – Т.ХІІ. – Ст. 84.

⁷ Забелин А. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии. Ч.І. – К., 1887. – С.308.

⁸ Цинкаловський Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 р. – Вінніпег, 1984. – Т.2. – С.176.

⁹ Державний архів Житомирської області, ф. 71, оп. 1, спр. 1161, арк. 43.

¹⁰ Еврейская энциклопедия. – Т.ХІІ. – Ст. 84.